

Forord

Alta historielag har gjennom mange år utgitt Alta-bøker, årlige kalendere og temahefter, alle utgivelser gjennom frivillig innsats. I tillegg har historielaget i samarbeid med andre forfattere stått for utgivelsen av flere bøker med lokalhistorisk innhold.

Denne gang står historielaget bak utgivelsen av boken om Kongeskjøtene som ble utstedt i perioden 1775–1790.

Ole David Østli, som også er mangeårig styremedlem i Alta historielag, har i en 10-årsperiode fordypet seg i historiene bak Kongeskjøtene i Alta. Da han inviterte historielaget til et samarbeid om å utgi dette omfattende materialet i en egen bok, sa historielagets styre ja til prosjektet. Fordi vi mener at historien om

Kongeskjøtene ikke bare er interessant, men også viktig å ha nedtegnet. Innholdet i boka handler i realiteten om «våre» eiendommer, slekter og stedsnavn i områdene som i dag utgjør Alta kommune. Kart og fotografier bidrar til å gjøre boka både informativ og lesverdig. Planlegging av utgivelsen og anstrengelsene med å skaffe finansieringen som gjorde bokprosjektet mulig, har Alta historielag stått bak.

Historielaget takker forfatteren Ole David Østli og likeså oversetterne, Marit Breie Henriksen og Irene Andreassen, som har bidratt til å identifisere stedsnavn. En spesiell takk går til våre økonomiske bidragsyttere.

Oktober 2023

Alta Historielag

Inger Lise Balandin
styreleder

Innledning

I *Kongelig Resolution ang. Jorddelingen i Finnmarken samt Bopladses Udvisning og Skyldlægning sammesteds* i 1775 bestemte kong Christian VII av Danmark at folket i Finnmark skulle få privat eiendomsrett til sine gårder og slåtter. Før den tid fantes det så godt som ingen private eiendommer i Finnmark, eller riktigere, de private eiendommene var ikke *dokumenterte*. I virkeligheten var det nok en forståelse naboer imellom, om hvor grensene gikk. Folket fikk sine skjøter gratis, og vi må se på dem først og fremst som dokumentasjon på hva Altas fiskerbønder *allerede* eide eller i alle fall brukte fra før.

I denne boka skal jeg ikke drøfte hva jorddelingen betyr for eiendoms- eller bruksrett, verken da eller nå. Dette er ting jurister har diskutert seg imellom i mange år, og arbeidet med å nøste opp i rettigheter er fremdeles et pågående arbeid som mange finnmarkinger følger med stor interesse. Slike spørsmål er ikke et tema for denne boka, og godt er det, for undertegnende er ingen jurist.

For lokalhistorisk interesserte er kongeskjøtene likevel en helt unik samling dokumenter. Ingen andre kilder kan fortelle oss så mye og så detaljert om bosetningsmønster og om stedsnavn som kongeskjøtene. Sammenlign med en kilde som folketellingen fra 1801, der familiene er oppført under hver enkelt bygd eller grend, men uten nærmere opplysninger om hvor i bygda de bodde. I kirkebøkene fra samme periode finner man heller ikke mange presise stedsangivelser. Detaljerte opplysninger på gårdsnivå finner man for første gang i kongeskjøtene.

Man kan ikke snakke om kongeskjøtene i Alta uten å nevne Sverre Eilertsens publiserte avskrift av disse, i to bind med tittelen *De første jordeiere i Alta: 262 kongeskjøter 1776–1784*. Det var Sverre Eilertsens utgivelse som først gjorde meg oppmerksom på denne viktige kilden, og som inspirerte meg til å studere kongeskjøtene nærmere. Min bok har få eller ingen opplysninger om den historiske bakgrunnen for jorddelingsresolusjonen, og jeg vil sterkt anbefale å lese den interessante innledningen til Sverre Eilertsens verk.

Til denne boka har jeg skrevet av kongeskjøtene på ny, men har i tillegg studert og sammenlignet med landmålerens protokoll. Landmålerprotokollen er nyttig å se på fordi den er et første utkast til teksten i panteboka. De to tekstene er i de fleste tilfeller identiske, eventuelt litt omformulert, men det hender også at den teksten vi finner i panteboka er en feil avskrift

av landmålerprotokollen, eller at en side i panteboka er skadet. Da er Landmålerprotokollen god å ha som korrektiv. Jeg har utelukkende benyttet meg av Digitalarkivets digitale faksimiler av disse kildene, og fotografiene av landmålerprotokollen der er langt skarpere enn fotografiene av panteboka. Det skader heller ikke at landmålerens håndskrift er enkel å lese.

I hvert av de litt over 270¹ kongeskjøtene er det beskrevet en boplass og vanligvis flere slåtter. Til sammen er mer enn 1600 ulike enkelteiendommer beskrevet hver for seg. Grensene mellom eiendommene er bare unntaksvis angitt i kongeskjøtene, det finnes med ett unntak ingen kart, og vanligvis er bare selve boplassen målt opp. Eiendommene som hører til under hvert av skjøtene, er nummererte, med boplassen som nummer 1 og slåtter med numre fra 2 og utover. Noen av eiendommene, men ikke alle, har navn. Selv boplassene er noen ganger bare kalt *boplassen* eller lignende.

Jeg ville likevel prøve å lokalisere alle eiendommene som er beskrevet i kongeskjøtene som ble utstedt i årene etter 1775. Da var det nødvendig å se kongeskjøtene i sammenheng med matriklene fra 1790, 1878 og 1983.

I 1790 ble kongeskjøtene for første gang mer systematisk ordnet i en *Matricul over de i West-Finnmarken skyldlagte Jorder*². Kongeskjøtene fikk nå helt nye numre, gruppert bygdevis, men matrikkelen har også henvisninger til tilsvarende kongeskjøtenummer. Hvert skjøte fikk også egne, unike navn. Numre og navn viste til boplassen og slåttene under ett. Noen av navnene i matrikkelen var identiske med boplassenes navn i kongeskjøtene, en del kvenske eller samiske navn ble med vekslende hell oversatt til norsk, mens noen navn ser ut til å være rene nyskapninger. Slåttene under hvert skjøte er ikke listet opp i matrikkelen fra 1790.

I 1878 kom en ny matrikkel: *Matrikul over jordeiendommene i Altens fogderi*, der eiendommene ble ordnet i et nytt system, med matrikkel- og løpenumre for hver kommune. Matrikkelnumrene omfattet nå hele bygder eller grender, og den enkelte eiendom hadde løpenumre innen hvert matrikkelnummer. Alta og Talvik var i mellomtiden blitt to kommuner, så i Alta fikk vi matrikkelnumre fra 1 (Storvik) til 37

1 Det nøyaktige antallet er avhengig av hvordan man teller.

2 Takk til Erik Sundland som har skaffet meg denne og flere andre kilder.

(Nordre Rafsbotten). I Talvik gikk matrikkelnumrene fra 1 (Stranden) til 47 (Aarøen). Dette blir altså det tredje nummersystemet for eiendommene i distriktet. Også i 1878 ser vi at mange eiendomsnavn er oversatt til norsk.

I matrikkelen fra 1878 er det heldigvis oppgitt hvilket matrikelnummer eiendommene hadde fra før. Hver enkelt eiendom i kongeskjøtet har da et eget nummer, bestående av matrikelnummeret fra 1790, etterfulgt av et komma og løpenummeret for eiendommen.

Dessverre er det ikke alltid så enkelt. I perioden 1775–1878 er mange eiendommer forsvunnet ut av systemet, enten forlatt eller glemt, eller rett og slett skylt vekk i en eller annen vårflo. Mange av eiendommene som var igjen ble slått sammen eller delt opp i matrikkelen fra 1878. Dette kommer i tillegg til at grenser justeres over tid. Kort sagt er det slett ikke alltid noe en-til-en-forhold mellom gammelt og nytt matrikelnummer. Det er derfor nødvendig å studere de opprinnelige beskrivelsene for å rekonstruere hvor de ulike boplassene og slåttene lå ved jorddelingen.

Dagens gårds- og bruksnummer er det fjerde nummersystemet som har vært brukt for eiendommer i Alta. Dette stammer fra matrikkelen fra 1983, hvor vi også finner egne tabeller som knytter numrene fra 1878 til nummeret eiendommene har i dag. I mellomtiden hadde imidlertid Alta og Talvik blitt slått sammen igjen, og for Talvik kommune gjelder det at man må plusse på 39 til 1878-numrene for å få riktig matrikelnummer for tiden før 1983. Årøya hadde altså matrikelnummer 47 i 1878, men matrikelnummer 86 i tiden før 1983. Løpenumrene fra 1878 er likevel de samme i de nevnte tabellene.

I denne boka har jeg valgt å vise til de matrikelnumrene som gjaldt i Talvik kommune etter kommunesammenslåingen i 1964, for å slippe å spesifisere hvilken kommune eiendommene lå i. Matrikelnumrene i Talvik vil derfor avvike fra dem man finner i matrikkelen fra 1878, men som man ser er det enkelt å rekonstruere hvilke numre de hadde da.

Boka er inndelt i kapitler som inneholder alle gårdene innen en og samme bygd. Inndelingen i bygder tilsvare delvis den som fremgår av matrikkelen fra 1790, men jeg har gjort noen justeringer. De viktigste avvikene er at i denne boka behandles Elvebakken og Altadalen under ett, det samme gjør bygdene rundt Vargsundet, og strekningen Kråknes–Talvik–Toften.

Jeg har konstruert inndelingen i bygder først og fremst ut fra hvor bøndene hadde sine slåtter. Tverrelvdalen var for eksempel felles slåttemark for bønder langs hele Altaelva, inkludert Elvebakken. De fleste bøndene i Komagfjord og Lerresfjordene hadde Bekkarfjord som sin viktigste slåttemark, og jeg har derfor valgt å behandle dette distriktet som en stor

bygd under navnet *Søndre Vargsund*. Det hjelper til å gjøre fremstillingen ryddigere, ikke minst siden kartene over slåtter og boplasser er samlet bygdevis.

Talvik har jeg behandlet sammen med omliggende bygder fordi de er så små, og fordi hele strekningen Kråknes-Toften historisk fremstår som en helhet.

Eiendomsbeskrivelsene sett under ett inneholder et stort antall stedsnavn, og har vært brukt som en viktig kilde i stedsnavnsforskning. Best kjent er nok Just Qvigstad og Magnus Olsens arbeid, utgitt i 1924, som bind 18 av *Norske Gaardnavne*. Som tittelen sier, er det kun selve gårdsnavnene fra matrikkelen 1878 som er beskrevet og tolket der. Men i kongeskjøtene er det jo ikke bare selve eiendommene som har navn, men også fjell og elver, nes og viker i eiendommenes umiddelbare nærhet. I denne boka vil man derfor finne egne artikler som handler om stedsnavn innen hver bygd. Stedsnavnsartiklene følger etter hvert kapittel, og hvert kapittel tilsvare ei bygd i det nåværende Alta kommune og prestegjeld.

Jeg har prioritert å ferdigstille artikler om kvenske og samiske stedsnavn. Av stedsnavnene som er nevnt i kongeskjøtene, er omtrent 200 kvenske og 600 samiske. Jeg behersker ikke noen av disse språkene, men har vært så heldig å få hjelp av fagpersoner med bakgrunn fra arbeid med stedsnavn.

Artiklene om samiske stedsnavn er kommentert av Marit Breie Henriksen, den om kvenske stedsnavn av Irene Andreassen. De har foreslått tolkninger av stedsnavn som finnes i kongeskjøtene, og en moderne rettskriving der det ikke finnes fra før. Disse kommentarene utgjør de mange hundre fotnotene i stedsnavnsartiklene. Å forstå hva stedsnavnene betyr har i mange tilfeller bidratt til mer presis lokalisering, både av navnene selv og av de eiendommene der disse navnene brukes i beskrivelsen. Uten hjelp fra Irene og Marit ville denne boka manglet en viktig dimensjon.

Artiklene om samiske stedsnavn er resultat av et samarbeid med Alta Samiske Språksenter, og vil også bli publisert på deres nettside.

Stedsnavn er som man skjønner brukt i eiendomsbeskrivelsene der landmåleren har hatt bruk for dem. Det betyr for det første at det helt sikkert fantes mange stedsnavn som ikke er å finne i kongeskjøtene, og for det andre at landmåleren trolig har brukt norske stedsnavn der han har kunnet. Et norsk stedsnavn utelukker ikke at det fantes et samisk eller kvensk navn på stedet også. Når et kvensk eller samisk stedsnavn brukes, kan det derimot indikere at landmåleren ikke kjente til noe norsk navn.

Jeg har bare skrevet to artikler om norske stedsnavn spesielt. De finnes i kapitlet om Talvik og omegn, og i det om Leirbotn/Årøya. Disse to distriktene har hatt kontinuerlig norsk bosetning helt fra omtrent 1620

av, og der finner vi norske stedsnavn som allerede ved jorddelingens tid kan ha vært ganske gamle. Norske stedsnavn i andre bygder er i beste fall omtalt i artiklene om samiske eller kvenske stedsnavn de aktuelle kapitlene.

I hvert kapittel vil man også finne rikelig med kart. Hvert kart finnes i to versjoner. På det ene kartet er *boplasser* og *slåtter* plassert slik jeg tror de lå ved jorddelingen. Disse kartene er omtrentlige, og er slett ikke ment som faktagrunnlag i grensetvister eller rettighetsspørsmål. Jeg har da heller ikke forsøkt å tegne grenser på kartet. Punktene på kartet er plassert for å hjelpe til å forstå eiendomsbeskrivelsene, og numrene på kartet viser til disse.

I den andre versjonen av kartene har jeg forsøkt å plassere *stedsnavnene* der jeg mener de hører hjemme, i den formen de står i kongeskjøtene. Formene kan riktignok variere noe. Det vil helt sikkert kunne debatteres hva som er riktig plassering av stedsnavnene, og kartene i denne boka kan anses som mitt innlegg i en slik debatt. Eiendomsbeskrivelsene blir langt mer forståelige hvis man konfererer med kartene.

Bøndene, eller oppsitterne, er nevnt ved navn i kongeskjøtene, men for å kunne si noe mer om dem og deres familier, må man drive en hel del slektsforskning. De siste årene har jeg studert Altas kirkebøker, skifteprotokoller, skattelister og andre kilder, og laget et register, man kan nesten si folkeregister, fra perioden 1705–1812. Jeg mener denne metoden fører til gode og etterrettelige tolkninger, men det vil utvilsomt være enkelte feil her som i alle andre slektstrær.

Denne boka kan altså regnes som et bidrag til Altas gårds- og slektshistorie. Det betyr ikke at den kan kalles en gårds- og slektshistorie med stor G. En fullstendig gårds- og slektshistorie, slik vi finner eksempler på fra flere hundre bygder rundt om i landet, inneholder all kjent kunnskap om alle slekter som har bodd i et prestegjeld eller et sogn, gjennom alle tider frem til eller opp mot utgivelsestidspunktet. Slike bøker er vanligvis meget omfangsrike. Den vestlandsbygda som min farmor kom fra, har en gårds- og slektshistorie som er flere tusen sider tykk, i fem bind. Jeg tør ikke tenke på hvor mange bind et slikt verk ville fylt i Alta, som har ti ganger så mange innbyggere. Dette er en noe tynnere bok, og man finner kun opplysninger om de bøndene som fikk skjøte på sine gårder og slåtter i løpet av et kort tidsrom, 1776–1784.

Etnisitet er et annet element i boka som bør kommenteres litt nærmere. I min beskrivelse av den enkelte bonde har jeg forsøkt å bestemme hvilken folkegruppe han eller hun tilhørte. Dette kan kanskje høres ut som et veldig usikkert foretagende, men kildene er mer entydige enn man kanskje skulle tro.

De fleste bønder kan enkelt knyttes til en av de tre folkegruppene: samer, nordmenn eller kvener, ved hjelp av to viktige kilder. Den ene er folketellingen fra 1801, den andre er ekstraskattemanntallet fra 1762³. I begge disse kildene er befolkningen kategorisert etter etnisitet. De fleste bøndene som fikk skjøter ved jorddelingen var i live på minst ett av disse tidspunktene, og resten er nevnt i andre kilder, noen ganger med en etnisk betegnelse. Etnisitet kan også utledes av hvordan nære slektninger omtales i de nevnte kildene.

Noen vil kanskje peke på at ordet *same* ikke er brukt i kildene fra 1700-tallet, og det er riktig. I stedet har vi den gamle norske betegnelsen *finn*. I enkelte historiske perioder har *finn* vært noe tvetydig, og i bøker skrevet i perioden finner man at forfattere den gang var oppmerksomme på faren for forveksling. Svenskene brukte betegnelsen *lapp* om samer, og *finn* om finlendere. Selv en norsk forfatter som Knud Leem brukte betegnelsen *lapp*, både på tittelblad og i selve teksten, i sin bok *Beskrivelse over Finmarkens Lapper*, utgitt 1767. Men han har også et eget avsnitt der han forklarer hvordan betegnelsen *finn* er i bruk på hans tid, og biskop Gunnerus, som står for fotnotene i *samme bok*, bruker konsekvent betegnelsen *finn* om samer.

Kvenene utgjorde på slutten av 1700-tallet rundt 15% av befolkningen i Alta. I dag regner mange kvenene som et eget folkeslag, men det som er relevant her er hvordan betegnelsen *kven* ble brukt i de kildene denne boka bygger på. Jeg har ikke studert terminologien i kilder fra andre steder, men i Alta på 1700-tallet brukte man tydeligvis betegnelsen *kven* om alle som snakket en finsk dialekt eller et annet nært beslektet språk. Knud Leem konstruerte et eget navn på kvenene: *Lappmarkiske bønder av finlandsk nasjon*. Det er kanskje treffende, men noe tungvint.

De fleste steder har jeg valgt å kalle oppsitterne *bønder*. Det er nok sant at fisket var den viktigste næringsveien i Alta som ellers i Finnmark, og det er jo vanlig å bruke *fiskerbonde* som en betegnelse på vanlige folk langs hele kysten. Kombinasjonen av fiske og husdyrhold var jo den dominerende overlevelsestrategien i mange hundre år. Men denne boka handler først og fremst om eiendommer og om gårds historie, og i den forbindelsen er det bonde-aspektet ved folks næring som står i fokus. Sverre Eilertsen var kanskje enda mer saklig når han ganske enkelt kalte dem *jordeiere*.

Jeg har ikke tatt med noe om eiendommer etablert etter matrikkelen fra 1790. Som man vil se, var det aller meste av brukbart land allerede i bruk på dette

3 Takk til Kristian Johnsen som har skaffet meg denne kilden.

tidspunktet, og nyrydding utover 1800-tallet skjedde vanligvis i randsonene rundt de eksisterende eiendommene. Men i mesteparten av kommunen kan vi fremdeles kjenne igjen beskrivelsene fra kongeskjøtene i mange eiendomsnavn og stedsnavn den dag i dag. Det er en grunn til at vi fremdeles finner navn som *Golmaddacagoppe* og *Haldiabaktalantaverese* i matrikkelen, og at en eiendom som heter *Kråkeneset* kan ligge i ei vik på Årøya. Slike navn har en historisk forklaring, og i denne boka finner du mange slike tråder tilbake til kongeskjøtene.

Kongeskjøtene er altså selve starten på gårdshistorien, hvis man definerer historie som studiet av *skriftlige* kilder, og i den forstand at privatpersoners rett til å eie jord i Finnmark i hovedsak ble etablert ved jorddelingsresolusjonen. En ting denne boka i alle fall viser, er at det finnes kilder nok til å lage en gårds- og slektshistorie, også i vår kommune. Det har overrasket meg hvor rike vi er på kilder. Utfordringen er bare å sette av ressurser til å bruke og formidle dem. Jeg håper at denne boka pirrer leserens nysgjerrighet, og er med på å skape engasjement for historien om det som ligger rett utenfor vår stuedør.

— — —

For meg er det nesten utrolig at hobbyen min nå blir bok. Ideen ble et prosjekt takket være Alta Historielag, som vedtok at dette var noe de kunne og ville søke støtte til. Spesielt vil jeg takke Pål Sørensen og Inger Lise Balandin som har stått på for å utforme og sende søknader. Såvidt jeg vet er det første gang historielaget søker støtte til en bokutgivelse. Det har vært en nyttig erfaring, og inspirerer til gjentakelse. Historielaget har flere gode idéer til bøker fremover.

Prosjektet ble gjennomførbart takket være alle som har gitt oss pengestøtte. Det har ikke alltid vært enkelt å finne riktig støtteordning for et såpass unikt pro-

sjekt, men vi har fått velvillig veiledning fra bidragsyterne selv.

I innspurten av dette prosjektet har jeg vært frikjøpt i tre måneder, og jeg vil takke min arbeidsgiver Alta bibliotek og kommunen for å organisere dette på en smidig måte.

Jeg vil også takke Alta Samiske Språksenter, som har vist stor interesse for mitt arbeid, og engasjert meg for å holde foredrag om både stedsnavn og lokalhistorie. Det har vært veldig spennende og inspirerende.

Det har også vært en stor glede å ha Bjørn Bjørkmann hos Bjørkmanns trykkeri til å designe boka. Samarbeidet har vært godt og effektivt, og Alta historielag er meget fornøyd med det ferdige resultatet.

Boka inneholder over 100 fotografier. De fleste av dem har jeg selv tatt i løpet av den uvanlig fine sommeren vi hadde i 2023. I tillegg har jeg vært så heldig å få bruke bilder tatt av Geir Larsen, Ingunn Ims Vistnes, Linda Berg, Karoline Johansen, Karin J. Karlsen, Marit Breie Henriksen og Bjørn Bjørkmann. Tusen hjertelig takk til alle dere!

Lars Hapalathi, Inger Lise Balandin, Sten Tore Johansen, Randi Emaus, Lillan Fors, Linda Berg og Jørgen Kristoffersen har lest gjennom enkeltkapitler og bidratt med gode innspill.

Jeg vil sende en takknemlig tanke til to menn som ikke lenger er blant oss. Den ene er Sverre Eilertsen, forfatteren av den første boka om kongeskjøtene i Alta. Den andre er Gunnar Iversen, som var min kollega på Alta bibliotek i sin tid, og bidro sterkt til at jeg ble interessert i lokalhistorie i det hele tatt.

Den viktigste bidragsyteren for prosjektet er nok likevel min kone, Trine Sandmo, som ikke bare har latt meg bruke mye tid på dette arbeidet de siste ti årene, men som også er en vennlig men kritisk korrekturleser og verdens herligste livsledsager.

Ole David Østli